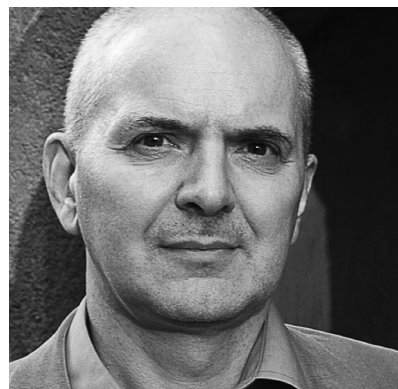

1848–49 nagyszerűsége és a történész kötelessége

Beszélgetés Hermann Róberttel

„Te, ez a gyerek már most többet tud, mint én” – mondta vagy negyedszázada Katona Tamás, akit addig nem hallottam, hogy bárkit is dicsért volna. Hermann Róbert, akit e keresetlen szavakkal maga fölé emelve a helyére tett, azóta harminc önálló kötetet jelentetett meg a reformkort, az 1848–1849. évi forradalmat és szabadságharcot, valamint a neoabszolutizmus korát felölelő témakörből. Huszonhét olyan mű jelzi nevét, amelynek szerkesztője, társszerkesztője, illetve társszerzője volt. Vagy háromszázötven tanulmánya, forrásközleménye látott napvilágot, nem szólva az ismeretterjesztő írásokról, könyvismertetésekéről, előadásokról. Az utóbbiak száma meghaladja az ötszázat. 2011 óta a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnokának tudományos helyettese.

– *A hetvenes évek második felében hallottam rólad először, mégpedig anyósomtól, aki a balatonkenesei könyvesboltot vezette. Azt mondta, hogy egy kisdíák a leghűségesebb vásárlója, akit nagyon érdekel a történelem... Hogyan kötődöttél Balatonkeneséhez?*

– Anyai déd- és nagyszüleim eredetileg Bácsstopolyán éltek, de az első világháborút követően áttelepültek a „maradék” Magyarországra, s Balatonkenesén laktak. Nagypám röviddel az én születésem után halt meg, nagymamám így egyedül maradt. Nyaranta a szüleim rendszeresen elvittek hozzá, így június közepétől augusztus végéig általában ott töltöttem az időt, főleg az unokatestvéreimmel. Attila unokatestvérem hét hónappal idősebb nálam, a következő generáció már öt-hat évvel fiatalabb volt tőlünk. A Bakó József utca, ahol nagyanym lakott, tele volt rokonokkal: ott élt a nagyanyám két testvére, az anyai nagybátyám, illetve édesanyám egyik unokatestvére is. A nyarat nagyanym húgának unokái is rendszeresen ott töltötték, így társaságban soha nem volt hiány.

– *A történelem iránti érdeklődésedet olvasmányélmények alakították, vagy volt egy (vagy több) jó történelemtanárod? Ez utóbbira utal az, hogy Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyt nyertél történelemből...*

– Miután megtanultam olvasni, faltam a történelmi regényeket. Különösen Hunyady József regényeit szerettem. Az első „komoly” történelmi könyvem R. Várkonyi Ágnes *Két pogány közt* című, a Rákóczi-szabadságharcról szóló kötete volt, amely a „régí” *Képes Történelem* sorozatban jelent meg, s szerintem a gyerekeknek szóló történelmi ismeretterjesztés egyik legjobb darabja. Aztán minden évben kaptam egy-két-három kötetet a sorozatból, amelyeket ugyanilyen lelkesen olvastam. A Rákóczi-szabadságharc amúgy is vonzott, mert Székesfehérváron a II. Rákóczi Ferenc Általános Iskolába jártam. Az első emeleten volt egy olajfestmény a nagyságos fejedelemtől, a Mátyóki Ádám-féle híres ábrázolás deréktől lefelé meghosszabbított változata, s azt gondoltam, hogy hát ez valami gyönyörű. Ötödiktől tanultunk történelmet, s a történe-

lemtanárnőmmel eleinte nagyon jóban voltunk; egy idő után már nem is feleltetett. Szerintem jól oktattott; egyébként ő tanította az éneket is, amiben kevésbé voltam sikeres: a Kodály-módszer valahogy nem fogott rajtam, s máig nem tudok kottát olvasni, amit őszintén restellek. Hetedikes koromban aztán egy órán összevitattunk, mégpedig egy ténykérdésen. Ekkor tanultuk az 1848–49-es szabadságharcot, s éppen az 1848. októberi hadjáratról volt szó. Ő azt mondta, hogy az októberi bécsi forradalom azért bukott el, mert Görgei a magyar hadsereggel nem sietett időben a segítségére. Én erre megjegyeztem, hogy az nem Görgei volt, hanem Móga János, mert Görgei csak a schwechati csata után lett fővezér. Ezt nagyon rossz néven vette, elrohant óra után az iskola igazgatónőjéhez, s állítólag azt követelte, hogy kapjak igazgatói intőt. Szerencsére az igazgatónő nem látta ilyen tragikusan a dolgot, s a retorzió elmaradt. Ezt követően tanultuk a marxizmus alapjait, s az ebből írott történelemdolgozatomból volt az egyetlen, amire az általános iskolában né-

gyest kaptam. A gimnáziumban Várnai Jánosné, Edit néni volt a tanárom. Vele mindvégig remekül megvoltunk, és nála sem nagyon feleltem. Nagyon szeretett, én is őt; máig jó szívvel emlékezem rá. Harmadikos és negyedikos gimnazista koromban is indultam az Országos Középiskolai Történelemversenyen. Egyik téma sem volt a szívem csücske: harmadikban az agrárnépesség XVIII. századi életviszonyairól és mozgalmairól írtam, s persze beleestem a kezdők szokásos hibájába: az egész témát s annak minden vonatkozását fel akartam dolgozni. Így aztán az előírt terjedelem körülbelül két és félszeresét, háromszorosát írtam; persze, nem jutottam be a második fordulóra sem. Negyedikben a jobbágykérdés megoldásáért a XIX. század első felében folytatott küzdelem volt a téma; itt Berzeviczy Gergelynek a parasztság helyzetéről írott munkáját és Széchenyi *Hitelét* hasonlítottam össze. Ez már jobban sikerült, bejutottam a döntőbe, s éppen a ballagás napján jött meg a hír, hogy első helyezett lettem. (Egyébként ugyanabban az évben Attila unokatestvérem matematikából jutott be az első tíz közé.)

– *A székesfehérvári Teleki Blanka Gimnáziumról beszélünk, ott érettségiztél. Hogyan emlékszel erre az iskolára? Ott volt az ország legjobb középiskolái között?*

– Székesfehérváron ekkor három gimnázium volt: a József Attila, a Teleki Blanka és a Vasvári Pál; az utóbbi valójában fél gimnázium volt, mert mellette óvónői szakközépiskola működött. Országos rangsorban emlékeim szerint ekkor a József Attila Gimnázium állt előrébb, a humántudományok tekintetében mindenképpen, de a

Telekiben Láng Hugó tanár úrnak köszönhetően nagyon erős volt a matematikaoktatás: a fölöttünk járó tagozatos osztályból 1980-ban hárman jutottak be az OKTV-n az első tízbe, ami automatikus matematikai felvételit jelentett az egyetemre. De az utánunk következő matekosok közül is volt 1981-ben egy olyan diák, aki matekból és kémiából is benne volt az első tízben. És elég erős volt az orosztagozat is: 1981-ben szintén az utánunk jövő évfolyamból volt egy helyezett az első tízben. Jó iskola volt, a továbbtanulásra jelentkezők közül nagyjából 85-90 százalékot már az első évben felvettek, pedig akkoriban még sokkal nehezebb volt bejutni a felsőoktatásba. Viszonylag szabad szellemű iskolaként elég sok diákcsinnyt elnéztek nekünk. Osztályfőnökünk, Rimele Géza bácsi matematika–fizika szakos tanár volt, s mi angoltagozatosok. Nem mondhatni, hogy a szaktárgyai iránt valami elemi erejű érdeklődés mutatkozott volna részünkről. Én nagyjából a háttérérték fogalmánál veszítettem el a fonalat matekból; fizikából meg soha nem is volt meg. Géza bácsi azonban mindezt hihetetlen türelemmel viselte, nemcsak nálam, hanem a többiekénél is. Aki matekkal vagy fizikával akart továbbmenni, azokat segítette, a többieket meg békén hagyta. Emlékszem, negyedikben minden további nélkül tudomásul vette, hogy az óráin az OKTV-döntőre készülök. Nagyon jó emlékeim vannak még az angoltanáromról, Tóth Béláról, aki hihetetlenül művelt és tájékozott személyiség volt, s nagyon jókat lehetett vele beszélgetni; vagy a világnézetünk alapjait oktató igazgatónkra, Szabó József-re is szívesen emlékszem.

– *Mikor döntötted el, hogy történész leszel, s éppen az 1848–49-es szabadságharccal foglalkozol majd? Hősök, konfliktusok, események: mi érdekelt a legjobban?*

– A történelem iránti vonzalmat édesanyám csepegtette belém. Amióta az eszemet tudom, történelemmel akartam foglalkozni: ez úgy nagyjából hatéves koromtól számítható. Persze akkor még nem tudtam, hogy ez pontosan hogyan lesz, de a lényeg, hogy a történelem már ekkor érdekelt. Kezdetben azonban inkább a kuruc kor iránt vonzódtam: ebbe az irányba befolyásolt az iskolámon kívül az is, hogy 1976-ban ünnepelték Rákóczi születésének háromszázadik évfordulóját, s rengeteg könyv jelent meg erre az alkalomra. Az persze mindig zavart, hogy a derék kurucok a szabadságharc minden csatáját elveszítették. Hol azért, mert átállt valaki az egységével, mint Nagyszombatnál; hol azért, mert nem jött meg valaki, mint Koroncónál; vagy rosszul számították ki az időt és távolságot, mint Zsibónál; hol azért, mert Rákóczi leesett a lováról, s a túlerőben lévő sereget a császáriak szétkergették, mint Trencsénél; hol meg azért, mert a kivívott győzelem után fosztogatni kezdtek a kurucok, mint Romhányynál, s a visszatérő ellenség elkergette őket a csataterről. Végül egy történelmi regény, Féja Géza *Visegrádi estéjke* pecsételte meg a sorsom. A könyvet édesanyám adta a kezembe, s emlékeim szerint néhány nap alatt el is olvastam. Az alaphelyzet az, hogy a Visegrádon élő idős Görgei Artúrnak éjszakánként megjelenik Kossuth Lajos, és végigbeszéli a szabadságharc történetét. Ez a könyv valóban a felismerés erejével hatott rám: olyan volt, mint

egy hirtelen megvilágosodás, ami után az ember egészen másként látja a dolgokat. Addig kellőképpen „megalapozott” rossz véleményem volt Görgeiről – ebből a könyvből pedig az derült ki számomra, hogy ez az ember volt a szabadságharc egyik legnagyobb alakja. Úgy éreztem, hogy itt valami borzasztó igazságtalanság történt ezzel az emberrel, s ezt rendbe kellene tenni. Magának a korszaknak a nagyszerűsége csak a későbbi olvasmányélményeim hatására bontakozott ki bennem igazán. Ez ugyanis nemcsak a magyar történelem talán legfontosabb pozitív fordulata volt az államalapítás és az 1989–90-es rendszerváltás között, de egy olyan korszak is, amelyben a szereplőknek arcuk van, s ami éppen ezért személyes szinten is megismerhető és megszerethető. Persze, Féja Géza könyve sem volt mentes az elfogultságoktól – érdekes módon nem annyira Kossuthral, mint inkább a szabadságharc más szereplőivel, Szemerével, Perczellel, Klapkával, Guyonnal és – teljes joggal – Dembińskivel szemben. De azt éreztem, hogy óriási ténybeli tudás van amögött, amit Féja leírt: az író a móríci vagy a Gárdonyi-féle hagyományt követve „beleolvasta” magát a feldolgozott korszakba. Lényegében ez a regény indított el 1848 felé. Aztán elkezdtem elolvasni mindazt, amihez még hozzáfértem, s mivel világletemben szenvedélyes könyvgyűjtő voltam, amit csak lehetett, begyűjtöttem a korszakról. Fehérváron egy antikvárium volt ekkor, elég esetleges kínálattal: 1945 előtti könyvekhez az én témámból alig-alig lehetett hozzáférni, szóval jobbára az 1948 utáni irodalomhoz és történelmi regényekhez, drámákhoz jutottam hoz-

A kompolti győzelem 1849. február 18-án. Metszet Hermann Róbert gyűjteményéből (részlet)

zá. Néhány budapesti kiruccanásnak köszönhetően már komolyabb munkákat is sikerült megszerez-nem az itteni antikváriumokban, aztán egyetemistaként már tényleg elég komoly könyvtárat gyűjtöttem be. Akkoriban kezdtek el felszámolni az Akadémiai Kiadó raktárkészleteit: a *Kossuth Lajos összes munkái* 1848–49-es kötetit és jó néhány más forráskiadványt és feldolgozást ekkor vettem meg.

– *Amikor a pályádra készültél, a hadtörténet igencsak elhanyagolt területe volt a kutatásnak. Elég fellapozni az akkori történelem-tankönyveket, amelyekben olyasmi olvasható, hogy a szabadságharc hanyatlása a győztes tavaszi hadjáratral vette kezdetét... Mi lobbantotta fel a hadtörténelem iránti tömeges érdeklődést? Persze, van történelmi iskola, akad történész, nem is egy, amely és aki kétségbe vonja a hadtörténetírás létjogosultságát – mondván, hogy egy hadjáratot, egy csatát nem lehet híven rekonstruálni. Mást lehet?*

– Amikor egyetemre jártam, a szabadságharc katonai története mintha nem is létezett volna: a korszakkal foglalkozó tanáraink közül egyedül Gergely András szemináriumai érintették ezt a témát. És ott volt Urbán Aladár, aki a Batthyány-kormány időszakának hadtörténetét tárta fel – de ő nem az Új- és Legújabbkori Magyar, hanem az Új- és Legújabbkori Egyetemes Történelmi Tanszéken oktatott, s nem 1848–49-et, hanem angol és amerikai történelmet. Miután Görgeivel akartam foglalkozni, ebből egyenesen következett, hogy a szabadságharc hadtörténetébe is bele kell ásnom magam. Az akkor aktív hadtörténészek közül egyedül Borus József foglalkozott a témával, s 1983-ban jelent meg Bona Gábor kitűnő kötete a szabadságharc tábornoki és törzstiszti karáról, majd 1985-ben a *Magyarország hadtörténete* I. kötetében az általa írt összefoglaló 1848–49-ről. De a hadtörténelem általában elég elhanyagolt ága volt a történelmi kutatásnak, s ami volt,

Balatonkenesén négyévesen

például a XX. század tekintetében, azt is sokszor erősen uralta az ideológia. Vaskos monográfiák jelentek meg például az oroszországi meg a spanyolországi magyar internacionalistákról, az enyhén szólva vérszegény magyar partizánmozgalomról, de egész korszakok hadtörténeti kutatása hiányzott. 1848–49 esetében is ezt éreztem, vagyis azt, hogy a nagy történeti összefoglalók teljes mértékben politikai-történeti szempontoknak rendelik alá a szabadságharc hadtörténetét. Ebben a tekintetben nem sok különbséget találtam a Spira György által írott összefoglalók vagy a Molnár Erik-féle kétkötetes magyar történelemben Varga János által írottak között – holott amúgy 1848–49-ről sok tekintetben homlokegyenest ellenkező nézeteket vallottak. És sokszor kiderült, hogy ezek a szerzők nem ismerik az alapvető tényeket, vagy egyszerűen csak csúsztatnak, hogy erősebb fordulattal ne éljenek. Érdekes, hogy az én nemzedékemből (itt most nagy-

jából az 1959–65 közötti korosztályra gondolok) igen erős 1848–49-es hadtörténész gárda került ki (Csikány Tamás, Kedves Gyula, Pelyach István, Zakar Péter, Hajagos József), s nagyjából mindannyian azt éreztük a pályánk kezdetén, hogy ez elhanyagolt terület. A hadtörténelem iránt megmutatózó óriási érdeklődést (gondoljunk az utóbbi évtizedek hihetetlen mennyiségű II. világháborús szak- és emlékirat-irodalmára vagy a korábbi korszakokból az oszmán hódoltság korára) szerintem hasonló felismerések magyarázták – azaz, hogy ennek a területnek a feldolgozása és megismerése nélkül a magyar történelem jelentős része nem érthető meg. Manapság kiváló fiatal szakemberek (Nagy L. István, Réfi Attila, Lázár Balázs) munkáinak köszönhetően, az 1792–1815 közötti francia háborúk kutatásában van egy hasonló felhajtás, de láthatólag érik valami ilyesmi a XVIII. századi dinasztikus háborúk esetében is. Néhány éve a Hadtörténel-

mi Közleményekben volt egy vita arról, hogy lehetséges-e egy katonai eseménysor, akár egy csata vagy egy hadjárat rekonstrukciója? Teljes rekonstrukció nyilván egyetlen összezapásról sem készíthető – de ez minden történeti eseménnyel így van. A források korlátozott mennyiségben maradtak fenn, esetleg túl sok van belőlük; a résztvevők elfogultak és/vagy rosszul tájékozottak. Egy csatában az egyik féltől harminc hadijelentést ismerünk, a másiktól egyet; az egyik fél részéről ötven írták meg a visszaemlékezésüket, a másik oldalról harmincan, de összesen hatvanezren voltak ott, azaz a fennmaradt források száma a résztvevők egy ezrelékéét sem éri el. Szóval ez mind igaz, de ettől függetlenül szerintem minden történeti eseményről lehet valami hozzávetőleg pontos képet alkotni, ha ismerjük a források keletkezési körülményeit; ha ki tudjuk szűrni a torzításokat és pontatlanságokat; ha meg tudjuk állapítani, hogy *hogyan nem* történt valami; s ha például tiszttában vagyunk egy hadsereg kiképzésével és harcászati módszereivel. S ahogy időben egyre közelebb jövünk, annál jobbak a forrásadottságok. A honfoglalás időszakából egy-egy hadjáratnak még az év szerinti datálása is sokszor problematikus – 1848–49-ben több esetben már órára megállapítható egy-egy csata lefolyása.

– *Volt egy szeminárium Katona Tamásnak, nem az egyetlen, hanem a Fortuna utca 13.-ban – olykor én is megfordultam ott. Hogyan élnek az emlékezetekben Katona Tamás rendhagyó órái, s maga Katona Tamás?*

– Katona Tamás volt az első mesterem és atyai barátom. Még gimnazista voltam, amikor 1978-

ban kiadta *A szabadságharc kilenc nagy csatája* című emlékiratválogatást, 1979-ben pedig megjelent az aradi vértanúkról szóló kétkötetes forráskiadványa a *Magyar Századok* sorozatban. Ez utóbbi, bízvást mondható, az 1848–49-cel foglalkozó hadtörténetészek egyik legfontosabb forrása. Kicsit úgy éreztem, hogy amit Féja Géza a szépirodalom eszközeivel megfogalmazott, azt Katona Tamás ültette át a történetírás nyelvére. Ezt követte a többi forráskiadványa: az 1848. októberi ozorai hadművelet iratanyagának gyűjteménye, Vukovics Sebő emlékiratai. Ekkoriban elég sokat szerepelt a rádióban, s úgy éreztem, ez az ember úgy látja 1848-at, ahogy én is látom. Sorkatona koromban aztán összeszedtem a bátorságomat, s írtam neki egy levelet az Európa Kiadóhoz. Olyan kérdésekre kértem tőle választ, amilyenekre az általam ismert szakirodalomban nem leltem. Eltelt egy-másfél hónap, amikor megjött a válasz, hihetetlen részletességgel; például ebben a levélben írta meg nekem, hogy a tavaszi hadjárat végén Bécs előtt közel kétszer akkora osztrák haderő állt, mint amekkorával a magyar fősegreg élén Görgei rendelkezett. Erre újabb levelet írtam neki, amit meg is kapott, a válasza viszont már nem érkezett meg – alighanem fennakadt a katonai elhárításon. (Nemrég Tamás lánya megtalálta az édesapja hagyatékában, s visszaadta a leveleimet; én meg odaraktam őket Tamás levele mellé.) 1983-ban, másodévesen a kinyomtatott tanrendben láttam, hogy Katona Tamás az Eötvös Kollégiumban *1848–49-es források elemzése* címmel tart speciális kollégiumot. Fogtam magam, elballagtam. (Akkoriban albérletben éltem.) Az épület előtt

A yorktowni csataterén 1978-ban (jobbról)

egy kétméteres óriás állt – ő volt Pelyach István. A folyosón megkérdeztem egy lányt, tudja-e, hol van Katona Tamás szemináriuma, mire mondta, hogy éppen oda tart. Ő, Pelyach István, Kurucz György, Pál József és Wild Róbert alkották a szemináriumot. Amikor Katona Tamás megérkezett, előhúzott egy üveg lilacímkés Fortuna pezsgőt. Bemutakoztam, elmondtam, hogy szeretnék ide járni, mire valami olyat mondott, hogy egyszer minden rosszba bele kell kezdeni. Aztán jöttek az órák, amelyek abból álltak, hogy Tamás elővett egy forrást (az egyik legemlékezetesebb Ludvig János kormánybiztos emlékirata volt), aztán a maga bársonyos hangján felolvasott belőle, és értelmezte. Bármikor közbe lehetett kérdezni, mindenre válaszolt. Az egyik ilyen szemináriumra elhozta feleséged, Rosonczy Ildikó egyik fordítását – ha jól emlékszem, Rüdiger segédtsíjtjének a vi-

lágosi fegyverletételről készült visszaemlékezését –, s azt ismertette. Később valamilyen okból az ELTE már nem hirdette meg a szemináriumot (bár én továbbra is felvettem az indexembe; a nem elektronikus ügykezelésnek is voltak előnyei), de mi továbbra is találkoztunk, többnyire Tamás Fortuna utca 13.-ban lévő lakásán vagy az Európa Kiadóban. A szemináriumból baráti társaság és igazi munkaközösség lett: a *Budavár bevételének emlékezete, 1849* című kötet sajtó alá rendezői között ott volt Pelyach István, a később csatlakozott Tirts Tamás és jómagam, a német szövegeket pedig István felesége, Pingiczer Klára és Kurucz György fordították. Az első tanulmányaimat és forrásközleményeimet is Tamásnak adtam oda; nagyon kedves, de nagyon szigorú bíráló volt. Nyelvi szempontból is rengeteget csiszolt a munkáimon, irtotta a divatszavakat, közhelyeket és kép-

zavarokat, szóval stilisztikailag is sokat köszönhetek neki. Sőt, amikor a levéltárban nem tudtam megbirkózni valamilyen német szöveggel, eljött, és lediktálta nekem – akkoriban a német nyelvtudásommal még komoly gondok voltak, s bizony, a szabadságharc hadtörténetének kutatásában a német nélkül meghal az ember. Tamás bámulatosan széles körű műveltséggel rendelkezett, de ez a műveltség nem korlátozódott a történelemre és az irodalomra: kiterjedt a néprajzra, a zenére, a művészetek különféle ágaira. Némi túlzással azt mondhatom, hogy őt megismerve értettem meg, micsoda értékek hordozója volt az 1945 után háttérbe szorított és felszámolni próbált magyar polgári középosztály.

– *És volt egy szemináriuma Urbán Aladárnak az egyetemen, amelynek témája A mozgó határ története az amerikai történelemben lett volna... Aztán végül Batthyány Lajos működését elemezték. Hányan jártatok a tanár úrhoz, s hogy emlékszel magára a szemináriumra?*

– Ez is speckoll volt, de én voltam az egyetlen jelentkező. Urbán Aladár akkortájt védte meg a Batthyány Lajos miniszterelnökségéről szóló nagydoktori értekezését. Mondtam neki: „Tanár úr, volna egy ajánlatom. Hozok még egy embert, de ne a mozgó határról beszéljen nekünk, hanem a Batthyány-kormányról.” Rám nézett, és azt mondta: „Az ajánlat abszolút tisztességtelen – de tesszik, és elfogadom.” Így aztán szólta Pelyach Pistának, s így mi alkottuk Urbán tanár úr egyetlen 1848–49-es szemináriumát. Ekkor értettem meg, hogy mennyi apró tényre kell figyelnie annak, aki egy ilyen valóban eseménydús korszak-

kal foglalkozik. Urbán tanított meg „az apró tények tiszteletére” – tudniillik arra, hogy soha nem szabad elfogadni az első látásra kézenfekvőnek tűnő megoldásokat, s hogy egy iktatókönyvi bejegyzés vagy egy hevenyészett hátirat néha ugyanolyan fontos forrás lehet, mint egy tízoldalas beadvány vagy jelentés.

– *Hogyan kerültél a Hadtörténelmi Intézetbe? S miért civilként?*

– Voltaképpen mindig oda akartam kerülni. Valamikor harmadéves koromban fel is hívtam az intézetet. Liptai Ervinnel, az intézmény akkori parancsnokával beszéltem: elmondtam, ki vagyok, mi vagyok, mikor fogok végezni, s hogy majd oda szeretnék menni. Türelmesen végighallgatott, majd közölte, hogy egyelőre nincs helyük, de talán majd máskor... Harmadévtől az intézmény több munkatársa is tartott speckollt az egyetemen: Rázsó Gyula, Zachar József, Dombrády Lóránt, Tóth Sándor. Sőt, volt egy többek által tartott közép- és koraujkori hadtörténelmi szeminárium is, ahol oktatótt Perjés Géza és Nagy László is. Én mint történelem–speciális hadtörténelmi tanulmányok szakos hallgató (ez utóbbi szakot Unger Mátyás tanár úrnak, az akkori dékánhelyettesnek köszönhettem) eljártam ezekre a szemináriumokra. 1986-ban Zachar Józsefnek köszönhetően, aki akkor a Hadtörténelmi Közlemények főszerkesztője volt, a lap egyik számában egyszerre három írásom is megjelent: egy közlemény Kossuth és Perczel 1849. januári nézeteltéréséről; egy műhelytanulmány Pusztaszeri László Görgei szabadságharcos ténykedését bemutató monográfiájáról, illetve egy könyvismertetés egy Komáromról szóló munkáról. Ötöd- év első félévének végén Balogh

Sándor, akihez XX. századi szemináriumra jártam, szólta, hogy ismeri Liptai Ervint, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnokát, s lenne egy hely a Hadtörténelmi Levéltárban, a néphadseregi anyag referenseként. Nem mondom, hogy repestem az örömtől, de gondoltam: majd csak lesz utána valahogy. De aztán a második félévben Dombrády Lóránt szólta, hogy Bona Gábor, aki a Hadtörténelmi Intézetben 1848–49 „gazdája”, rövidesen kimegy a bécsi Hadilevéltári Kirendeltségre, megürül a helye, s ő és Liptai tábornok úgy vélik, ott lenne a helyem. Ekkor viszont már madarat lehetett volna velem fogatni: szeptember elsején beléptem. Egyébként még állományban sem voltam, amikor egy, a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent könyvismertetésemért a kötet szerzője (korábban maga is az intézmény munkatársa) már fel is jelentett Liptai Ervinnél. Amikor jelentkeztem a parancsnoki irodán, Godó Ágnes ezredes, az intézmény parancsnokhelyettese azonnal fogadott: „Neked nagyon csipős, kétágú nyelved van, de majd levágjuk!” Akkoriban általában azok voltak katonák az intézményben, akik valamilyen hivatali pozícióval rendelkeztek; a többieknél néha kimondottan korlátozták a „beöltözést”. Nekem az egyetem előtti sorkatonaság idejéből, 1981–82-ből nem voltak túl jó emlékeim a Néphadseregről (ekkor még 1987-et írtunk), így aztán nem akartam katona lenni – meg nem is nagyon ajánlgatták. Csak valamikor 1994 után tett ilyen jellegű ajánlatot az akkori főigazgató, félig tréfásan, félig komolyan, mire azt mondtam, hogy én csak úgy vagyok hajlandó kezdeni, mint Perczel Mór vagy Görgei tábori főintendánsa,

Danielisz János – ők mindketten helyből ezredesek lettek. Erre aztán nem erőltette tovább a dolgot.

– *Úgynevezett kisdoktori dolgozatodat Az abrudbányai tragédia, 1849 címen írtad meg, de munkádat néhány év múlva átminősítették PhD-nek. A téma eleve azt sugallja, hogy érdekelt a nemzetiségi konfliktus. Kulcskérdése volt ez a szabadságharcnak? Milyen okok tették ennyire végzettszerűvé? Volt-e esély a megbékélésre a románokkal és a szerbekkel Erdélyben, a Bánságban, a Bácskában? Csak, hogy a polgárháború legvéresebb tereit említsük...*

– A dolog félig-meddig a véletlen műve. Valamikor 1990 körül Nagy László kollégánk szólt, hogy készülne egy kötet a magyar történelem botrányos eseményeiről: lenne-e javaslatom? Akkor már nagy vonalakban ismertem a magyar–román megbékélés 1849. májusi megíusulásának szomorú és botrányos történetét, valamint Hatvani Imre szabadcsapatvezér ebben játszott tragikus szerepét. Azt mondtam tehát, hogy természetesen, és ezt a témát javasoltam. A kötetből nem lett semmi, de miután ekkortájt néztem át a Hadügyminisztérium 1848–49-es iratanyagát, feltűnt, hogy mennyi dokumentum van erről az alakról: elkezdtem kiírogatni és lemásolni őket. Kiderült, hogy Hatvani sokkal bonyolultabb figura, mint gondoltam – és maga a történet sokkal botrányosabb, mint sejtettem. 1848 előtt váltóhamisító volt és konzervatív vezérszónok Temes megyében – 1848 nyarán pedig a radikális baloldal Egyenlőségi Társulatának tagja. Az 1849 januárjától folyó szabadcsapat-szervezését botrányok és visszaélések sora kísérte; egyszerűen érthetetlen, hogy

egy ilyen ember hogyan kerülhetett a csataterre, s hogyan lehetett ideiglenes dandárparancsnok – éppen a magyar–román tárgyalások időszakában. Ekkortájt folyt a kérdésről egy kisebbfajta vita Spira György és Varga János között, ami újabb inspirációt adott. Engem igazából nem a nemzetiségi kérdés érdekelt, hanem azok a mechanizmusok és véletlenek, amelyek révén olyan ember kerülhet döntési szerepbe, akinek rács mögött lett volna a helye; s az, hogy hogyan lehet egyetlen hét alatt mindazt lerombolni, amiért előtte heteken keresztül tucatnyian dolgoztak. Ami magát a nemzetiségi kérdést illeti, ezzel kapcsolatban szerintem két illúzió él máig a köztudatban – nem utolsósorban a magyar marxista történetírás és az ezt közvetítő Kádár-kori oktatás következtében. Az egyik, amely szerint a kérdésnek volt egy olyan általános megoldási lehetősége, amely megakadályozhatta volna a konfliktusok elmérgesedését – s hogy minden nemzetiség esetében volt egy olyan kegyelmi pillanat, amikor ezt a békét meg lehetett volna teremteni. Szerintem talán a románok esetében volt ilyen, éppen 1849 májusában – bár a megállapodásnak itt is sok ellenzője volt. De a szerbek mindvégig a konfliktusra játszottak, magát a fegyveres küzdelmet is ők robbantották ki; a horvátok pedig ugyanígy, kiegészítve ezt olyan követelésekkel, mint a magyar pénz-, had- és kereskedelemügyi minisztériumok beolvasztása az osztrák központi kormányba, vagy a Muraköz elcsatolása. A megbékélésnek persze a szerbeknél és horvátoknál is voltak hirdetői – de ezek soha nem kerültek 1848–49-ben döntési pozícióba, s nem rendelkeztek tényleges hatalommal.

A másik illúzió az, hogy ha a magyar elit megfelelő módon kezeli ezt a kérdést, és mellénk állítja a nemzetiségeket, az ország elég erős lett volna a katonai győzelem kivívására. Ha csak az osztrákokról lett volna szó, ez még talán meg is állna (bár itt is vannak kétegyeim), de az orosz intervenció után, főleg, hogy I. Miklós a beküldött kétszáz ezer katonán kívül további hatvan-nyolcvanezer főt tartalékként szintén előkészített, ez teljes illúzió. Jómagam úgy vélem, hogy ez egy elkerülhetetlen konfliktus volt – a magyarok Hungária helyett Magyarországot akartak, a nemzetiségek pedig nem akartak hungarusból magyarokká lenni, hanem a nemzeti fejlődés sajátosságaiból következően önálló vagy legalábbis a magyaroktól elkülönülő horvát, szerb, román, szlovák államot, tartományt, területet akartak. Akiknek a Katonai Határőrvidék miatt volt fegyveres erejük, mint a horvátoknak, szerbeknek, románoknak, azok ezt meg is próbálták. A konfliktus brutalitása talán elkerülhető vagy csökkenthető lett volna, hiszen horvát–magyar viszonylatban nem történtek olyan atrocitások, mint a szerb vagy a román területeken; de ez nyilván abból fakadt, hogy a szerbeknél a határon túli önkéntesek magukkal hozták a balkáni kíméletlen harcmodort, a románoknál pedig a keretek közé nem szorított tömegindulatok működtek.

– *Ugyanakkor elhomályosul a „kárpatorosoknak”, vagyis a ruszinoknak és a szlovákoknak a forradalom melletti kiállása. Ma mintha a tudatformálás szempontjából pár száz vagy pár ezer császárpartí szlovák felkelő javára billenne a mérleg egyik serpenyője harminc-negyvenezer szlovák hon-*

védde szemben... Kossuth, Štúr, Avram Iancu, Jellačić, Stratimirović, Schwarzenberg... Lehet-e 1848-nak közös olvasata a Kárpát-medencében?

– Ez a harminc-negyvenezer szlovák honvéd szerintem ugyanolyan felülvizsgálatra szoruló mítosz, mint a tíz-húszezer zsidó honvédé. A szabadságharc hadseregének etnikai összetételét nem tudjuk megállapítani, ugyanis nincsenek teljes névsorainak, s amelyek rendelkezésünkre állnak, azokon sem tüntetik fel, hogy az illető honvéd milyen nemzetiségű volt, a neveket pedig mindenhol magyarosan írták. Így egy felső-magyarországi zászlóaljban szolgáló Kovács Jánosról nem tudjuk, hogy tényleg Kovács János, vagy Jan Kováč volt-e? Bizonyos rekonstrukciók persze végezhetők, ha a kiállító területek nemzetiségi összetételét kivetítjük a kiállított alakulatokra; de szerintem így sem igen jön ki több tíz-tizenötezer, legfeljebb húsz-ezer szlovák katonánál. Az viszont tény, hogy a felső-magyarországi kiegészítésű császári-királyi gyalogezredek zászlóaljai mindvégig a magyar oldalon harcoltak, s az itteni huszárezredek katonái ugyanúgy hazaszöktek 1848 őszén, mint a tősgyökeres alföldi legényekből állók. S az sem véletlen, hogy a fegyverletétel után Haynau intézkedett a honvédzászlóaljokba besorozott szerbek, románok és szászok hazaküldéséről – a szlovákokról viszont egy szót sem szólt... És az is tény, hogy a szlovákok és a zsidók még a felülvizsgált adatok alapján is a népességen belüli számarányukat meghaladó mértékben szolgáltak a honvédseregben. 1848 közös olvasatával kapcsolatban vannak kételyeim – nyilván soha nem fogjuk azt gon-

dolni Jellačićról, amit a horvátok, ahogy a horvátok, románok, szerbek, szlovákok sem fogják azt gondolni Kossuthról, amit mi – bár Eperjes Károllyal nyilván már szót értenének. De a nézőpontok közéletéről már lehet szó – azaz, Jellačićnál maradva, jobban megérthetjük a kultuszát, ha tudjuk, hogy a jelenlegi horvát területeket először neki sikerült egy időre egyesítenie. Vagy, megérthetjük, hogy Erdély uniója valóban elfogadhatatlan volt a románok számára akkor, amikor – noha ők voltak Erdély legnagyobb létszámú etnikuma – a döntés lényegében az ő megkérdésük nélkül született. És a jelenlegi szlovák, horvát és román kollégáknál is látok empátiát, ha nem is a magyar érvek elfogadására, de legalább legitim megközelítésként történő elismerésére. A román történészek újabb nemzedékében már nem az egészséges népi öntudat megnyilvánulásaként tekintenek a dél-erdélyi irtóhadjáratokra, hanem olyan tragikus eseményorként, amit a vezetőik által fanatizált tömegek okoztak. Paradox módon a legnagyobb megértést osztrák részről lehet tapasztalni. Bécsi kiküldetésem alatt az osztrák kollégákkal közösen csináltunk egy ezeroldalas forráskiadványt a szabadságharc katonai iratanyagából, a munka nagy részét Thomas Kleťčka, az 1848–49-es osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvek sajtó alá rendezője és én végeztük. Amikor a bevezető tanulmányt írtuk, gyakorlatilag nem volt köztünk vitás kérdés; pedig Kleťčka kolléga ma a korszak legjobb ismerője Ausztriában. A népszerű osztrák összefoglalókban persze továbbra is „ungarische Aufstand” meg „Rebellion” van, nem is beszélve olyan ostobaságokról, mint

hogy Kossuth 1849 áprilisában kiáltotta a köztársaságot. A nagyobb fogadókészégnek nyilván az is az oka, hogy 1848–49-nek Ausztriában nincs központi jelentősége a nemzettudat szempontjából, s ha már valami érdeklő őket, az inkább Ausztria viszonya az 1848–49-es német egységtörekvésekhez. 1848 emlékezetét abban az értelemben, ahogy nálunk, jószerevével csak „a vörös” Bécsben őrzik, bár ott is egyre inkább gyengül.

– Egy 1849 júliusában Magyarországra érkezett lengyel emisszárius a temesvári ostromtáborban megfordulva a honvédsereget nyolcnyelvű hadsereggént írta le. Igaza volt?

– A magyar nyelven kívül a német volt a legfontosabb – a vezérkari munka jelentős része ezen a nyelven folyt. Aztán ott volt a lengyel és az olasz légió, s a zászlóaljak egy részénél szükség volt szlovákul, ruszinul, románul, horvátul (bunyevácul) beszélő tisztekre. Szóval a nyolc nyelv mindenképpen megvan – persze nem minden hadseregnél vagy hadtestnél egyszerre.

– A Magyar Országos Levéltár egyik munkatársa úgy tizenöt évvel ezelőtt azt mondta nekem: szégyellje magát az a negyvennyolcas irat, amely nem került még Hermann Róbert kezébe. A Hadtörténeti Intézet bécsi levéltári kiküldöttjeként évekig tanulmányozhattad a magyar vonatkozású osztrák iratanyagot. Van még, ami feldolgozatlan?

– Hízogó a megállapítás, de azért a negyvennyolcas szakminisztériumoknál még nekem is vannak elmaradásaim... Amúgy iszonyatos mennyiségű a feldolgozatlan iratanyag – és nemcsak külföldön. Úgy látom, hogy még a hazai megyei és városi iratanyag sincs ren-

desen feltárva, főleg pedig feldolgozva, pedig rengeteg, az országos események szempontjából is fontos iratanyagot őriznek. De a központi levéltári anyaggal is volna mit kezdeni – például a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött kormánybiztosi iratanyagok egy része is feldolgozatlan. Jómagam például a Hadügyminisztérium iratanyagából elkezdtem kiírogatni az egyes honvédelmi alakulatokra vonatkozó jelzeteket, dátum, hely és parancsnok szerint – önmagában ez a nem teljes gyűjtés is komoly fogódzó lehet például az alakulatok mozgásának rekonstrukciójánál, s már több kollégámat sikerült ennek révén kiegészítenem. De hogy más példát mondjak: a feleséged, Rosonczy Ildikó által feltárni kezdett orosz levéltári anyagon kívül kétségkívül hasznos lenne az angol vagy a francia diplomáciai iratanyag kutatása is annak érdekében, hogy a forradalom és szabadságharc külpolitikai lehetőségeit jobban érzékelhessük.

– *A külföldi közvélemény – beleértve a történészeket, politikusokat is – évtizedeken át érdeklődött az 1956-os magyar forradalom iránt. Tapasztalható volt hasonló érdeklődés Európában az 1848–49-es magyar szabadságharc iránt a megtorlást követő évtizedekben? Meddig tartott? Hogyan alakította az európai magyarságképet?*

– 1849 után ez az érdeklődés nagyjából a krími háborúig, 1853-ig kitartott, ami jól érzékelhető a kiadott könyvek számából is. Német, olasz és angol nyelvterületen ez az érdeklődés egészen élénk volt – de még a velünk nem túlzottan rokonszenvező franciáknál is elég sok munka jelent meg. Gondolj bele: Görgei emlékiratát kiadták Londonban és New Yorkban,

Katona Tamással Velencében, 1994-ben

Klapkáét pedig a német és angol mellett svédül is! 1859 és 1861 között ismét volt egy felfutás – nem utolsósorban a magyar emigráció kiváló propagandatevékenységének köszönhetően. Így az amerikai, a német, az olasz és az angol közvélemény jelentős része komoly rokonszenvvel viseltetett Magyarországgal iránt – ez aztán a kiegyezést követően kezdett elnyészni. Ugyanakkor nem tagadható, hogy majdnem ilyen erős volt az osztrák propaganda hatása is, tudniillik, hogy 1848–49-ben a magyar nemesség rendi felkelése zajlott, vagy ami még rosszabb: a társadalmi rendet felforgató rebellió. Ezt még kiegészítette a valamivel gyengébb szerb, román és horvát propaganda a magyar nemzetiségi elnyomásról. Ez utóbbi volt aztán az az alap, amelyre a századforduló és az I. világháború időszakának roppant sikeres cseh, szerb és román propagandája ráépülhetett.

– *Akárhogy is: életed meghatározó témája az 1848-as forradalom és szabadságharc. Ma hogyan látod: volt esély, mire volt esély? Nemzetformáló jelentősége*

miatt méltán kerülhetett volna be az alaptörvénybe?

– Marc Bloch mondta, hogy a „Mi lett volna, ha?” az a kérdés, amit történész nem tehet fel; holott valójában ez az egyetlen igazán érdekes kérdés. Szerintem egyébként már csak azért is fel kell tenni, mert különben a történelem egy lineáris, a vulgármarxista értelmezésnek megfelelően determinált, alternatíva nélküli folyamattá válik. Holott a legtöbb történelmi helyzetben van alternatíva. Szent István például dönthetett volna Bizánc mellett, s akkor a magyar kultúra ma másként festene; IV. Béla behódolhatott volna a mongoloknak, és együtt vonulhatott volna velük a Nyugat ellen. Hunyadi Jánost sem ostorral verték oda a várnai csatamezőre; és I. Ulászló is megtehetett volna, hogy ül a lován, s nem avatkozik be a harcba. Nem volt kötelező keresztes hadjáratot hirdetni 1514-ben; 1521 után öt év volt arra, hogy visszavegyék az oszmánok által elfoglalt Nándorfehérvárt; és II. Lajos is vállalhatta volna a török vazallusi státuszt. Thököly Imre is átállhatott volna 1683 után, ha több benne

Kosáry Domokossal, Ormos Máriával és Gyurgyák Jánossal 2002-ben

a felelősségérzet, mint az ambíció. Vagy mi történik, ha 1711-ben nem Pálffy János, hanem mondjuk a keményvonalas Siegbert Heister áll a magyarországi császári haderő élén, és beletapossa a kuruc hadsereget a Tiszántúl földjébe? 1848–49-nél máig vitatkoznak azon, hogy mi lett volna, ha a magyar hadsereg 1848. október elején átlépi az osztrák–magyar határt; ha Kápolnánál Dembiński időben előrerendeli a hátrébb lévő csapatokat; ha Görgei a tavaszi hadjárat végén nem Buda alá, hanem Bécs ellen vonul; ha Dembiński 1849 augusztusában nem Temesvár, hanem Arad felé indítja a seregét; vagy ha Bem Temesvárnál nem ütközik meg, hanem megpróbál eljutni Aradra? A más döntések hosszú távú hatásai persze kiszámíthatatlanok, de egy-egy adott pillanatban (természetesen nem mindegyikben) elvileg van döntési lehetőség, akár egy jobb, akár egy rosszabb opció mellett. (És akkor az igen elszomorító XX. századi magyar történelemtől még nem is szóltam, amely másról sem szól, mint az el-

mulasztott alkalmakról, vagy a végig nem gondolt és a későn hozott döntésekről...) 1848–49-et sokan máig Világos és Arad felől nézik, holott 1848 nyarán, de még 1849 tavaszán is reális lehetőség volt a német egység létrejötte, amely paralizálta volna Oroszországot, s a nagynémet egység létrejötte esetén a Habsburg-birodalom központja átkerülhetett volna Budapestre. De ha Bécsben 1849 tavaszán több a józanság, mint az ambíció, s nem hívják be az oroszokat, szerintem tizenhét évvel korábban létrejöhett volna a kiegyezés – bizonyítani persze nem tudom. A neoabszolutizmus tizenhét éve ugyanis nemcsak Magyarország számára volt kidobott idő – a birodalom számára még inkább. 1849 és 1867 között az Osztrák Császárság Nagy-Britanniát leszámítva minden európai nagyhatalommal konfliktusba került, elveszítette az olasz tartományait, és kiszorult a német egységből. Zsákkal öntötték a pénzt a titkosrendőrségbe, a csendőrségbe, a hadseregbe – minden eredmény nélkül. Nagy fájdalom,

hogy 1848–49 nem szerepel az alap-törvényben, ellentétben például a nehezen körülírható és értelmezhető „történelmi alkotmánnyal”. 1848 a magyar polgári alkotmányosság kiindulópontja, semmi másához nem mérhető politikai-társadalmi fordulat; szégyen, hogy kimaradt. Amiként azt is fájalom, hogy a Kossuth tér felújításánál az „igazi” Kossuthot megjelenítő Kisfaludy Strobl Zsigmond-féle szobor helyébe Horvay János történelemszemléletét tekintve hamis és esztétikai szempontból is igencsak kérdéses színvonalú szoborcsoportját állítják vissza, amely Kossuthot ábrázolja a Batthyány-kormány központi alakjaként, emellett valamennyi minisztert szerencsétlen, búsongó vesztésként állítja elénk.

– *A forradalom és szabadságharc másfél éve a magyar történelem talán legismertebb fejezete. Néhány évtizeddel ezelőtt még kocsmaasztalok mellett is vitatkoztak róla. Kossuth vagy Széchenyi: kinek volt igaza, mit kellett volna csinálni?*

– A Kossuth–Széchenyi vita a magyar reformkor talán legjelentősebb intellektuális párbaja volt, amelyet az akkori közvélemény szemében Kossuth nyert meg: két dolog miatt. Egyrészt Kossuth jobban, meggyőzőbben és következetesebben érvelt. Másrészt a Széchenyi által javasolt út, az együttműködés a birodalmi kormányzattal nem vitt sehová – amint ezt éppen Széchenyi példája mutatta. Elég, ha arra gondolunk, hogy magának a Lánchídnak a megalkotása micsonda kormányzati ellenállásba ütközött: főleg azok a katonai hatóságok támadták, amelyeknek a legjobban kellett volna küzdeniük érte, hiszen maga a katonai célszerűség is az állandó, télen is használható

híd mellett szól. De hiába vállalt Széchenyi kormányzati szerepet 1845-től a Helytartótanács közlekedési osztályának vezetőjeként, pénzt már nem adtak neki az általa javasolt tervek megvalósítására. Vagyis a közvélemény számára kiderült, hogy a kormányzat nem kíván együttműködni Magyarország felemelkedése érdekében még azokkal sem, akik erre magyar részről hajlandók lennének. A szabadságharc leverése után Széchenyiből (Kemény Zsigmondéknak köszönhetően) persze vátesz lett, aki előre megmondta, hogy baj lesz. Csakhogy a bekövetkezett „baj” nem volt azonos azzal, amit Széchenyi megjósolt: a nemzetiségek lázadását nem a magyar fél provokálta ki, s a kitörő háború nem, vagy nem elsősorban polgárháború volt, hanem a birodalom két felének küzdelme, amelyet nem a magyar fél kezdeményezett, a Széchenyi által korábban annyit kritizált merő elbizakodottságból. A Széchenyi–Kossuth vitában utólag Széchenyi igazságát hirdető az 1830-as évek mérsékelt reformer Széchenyijét vetik össze az 1849 áprilisa utáni trónfosztó Kossuthal, ami egyértelműen történelmietlen. Az átalakulásnak az a gyors és sikeres módja, ami 1848 tavaszán bekövetkezett, nem Széchenyi, hanem Kossuth és Batthyány érdeme – amint ezt maga Széchenyi is bevallotta. A reformkor kulcskérdése ugyanis nem az volt, hogy lesz-e magyar Akadémia, Lánchíd, gőzhajózás, Tisza- és Duna-szabályozás vagy vasút, hanem az, hogy mi lesz az ország lakosságának kilencven százalékát alkotó, jogok nélküli jobbagynépességgel; hogyan lehet kibontakozni – Kossuthot idézve – a feudalizmus bilincseiből? És erre a kérdésre nem

Széchenyinek, hanem Kossuthnak és Batthyánynak volt válasza. Miután azonban a magyar polgári átalakulás kérdései közül ez egyike volt a jól és véglegesen megoldott kérdéseknek, a köztudat mára szinte megfeledkezett a problémáról és a problémát megoldókról; s a Lánchidat, az Akadémiát és Széchenyi más alkotásait látva sokan érthetően vélik úgy, hogy Kossuth nem csinált semmit, csak beszélt – bezzeg Széchenyi...

– *Hogyan ítéled meg ma a Görgei–Kossuth konfliktust? A XX. század elején Nobel-díjra jelölt lengyel író, Stefan Żeromski Az ígért földje című regényében két mellékszereplő, a pap és a nemesember arról vitatkoznak az 1870-es, 1880-as években, hogy Görgei áruháború volt-e, vagy sem...*

– Ami a Kossuth–Görgei konfliktust illeti, jómagam úgy vélem, hogy ez erősen túl van misztifikálva. Nem jellemezték olyan koncepcionális különbségek, mint a Kossuth–Széchenyi vagy a Kossuth–Deák vitát. Nincs szó politikai konfliktusról, legalábbis 1849 május–júniusáig bizonyosan nem. Eltérő nézőpontokról van szó: Kossuth a nagy egészet, az önvédelmi harc általános érdekeit nézte, Görgei pedig a hadsereg konkrét szükségleteit. 1848 decemberében Kossuth a császári–királyi támadás idején sikereket akart, hogy legyen mivel lelkesíteni a nemzetet – Görgei pedig joggal óvta a seregét a nagy összecsapástól, mert tudta, hogyha azt szétverik, vége van mindennek. A kevésbé belátó tábornokokat meg is verték, mint Perczelt Mórnál és Mészárosot Kasánál. A Kossuth–Görgei viszonynak nyilván rosszat tett a kormányzatot bíráló váci nyilatkozat 1849. január elején; Görgei vi-

szont némi joggal érezhette úgy, hogy a politikusok cserbenhagyták, s egyedül kell megoldania a sereg felbomlásával fenyegető bizalmi válságot. A „mosolyszünet” kitartott 1849. március elejéig, Henryk Dembiński leváltásáig, azt követően azonban valóságos „mézeshetek” következtek, amelyek csúcspontja a tavaszi hadjárat sikersorozata volt. Amikor azonban megérkeztek az első hírek az orosz intervencióról, Görgei – tévesen – úgy vélte, hogy ez a trónfosztás és a függetlenség kimondásának következménye. Ezért – szintén tévesen – úgy gondolta: ha Kossuthot megbuktatja, az oroszok sem jönnek. Ezért tárgyalt 1849. június elején az úgynevezett Békepárttal, katonai puccsra azonban nem volt hajlandó. 1849 nyarat mindvégig Görgei meg-megújuló próbálkozásai jellemzik arra, hogyan lehetne időt és életet nyerni: vagy úgy, hogy az orosz főerők beérkezése előtt megverik Haysnaut, mint ahogy 1849. június–július fordulóján megkísérelte; vagy úgy, hogy távol tartják egymástól a két ellenséges főereget, mint 1849 júliusának második felében törekedett erre; vagy úgy, hogy az oroszok által kezdeményezett tárgyalások felvételével éket vernek közéjük. 1849 augusztusára egyébként Kossuth is visszatért az 1848. áprilisi alapra – a megegyezés érdekében hajlandó lett volna visszavonni a trónfosztás és a függetlenség kimondását. Az áruháború vádat ma már komoly ember nem vallja, de azért – Kosáry Domokost idézve – „az intellektuális alvilág” itt is támad. Ami biztos, hogy az áruháború vádat sem az osztrák, sem az orosz dokumentumanyag nem támasztja alá. Görgeinek lehettek téves helyzetmegítélései és dön-

tései; de ez még nem árulás – ahogy mondjuk Perczel Mórt vagy az általa is oly jól ismert Henryk Dembińskit sem vádolja senki árulással azért, mert rossz katonai döntést hoztak; pedig éppen Dembińskinek egyetlen jó döntése sem volt...

– *Közeledik 2018, Görgei Artúr születésének kétszázadik évfordulója. Írod-e már a bicentenárium alkalmából kiadandó Görgei-monográfiát?*

– Lassan, de haladok. Amikor ötvenéves lettem, megfogadtam, hogy legalább az előszót elkezdem írni január elsején. Ezt meg is tettem. Lassan készülnek a fejezetek: most éppen Görgei császári-királyi hadseregbeli katonai szolgálatát írom. A feladat nehéz, mert – képzavarral élve – ez az életrajz olyan, mint egy bűgőcsiga: a közepe viszonylag rövid, de széles és vastag, az eleje és a vége hosszú, de vékony és keskeny. 1848–49-ből egy-egy napról néha nyolc-tíz dokumentumom van; míg az 1870-es években vannak olyan évek, amelyekből egy sem.

– *Az egyetemes történelemből milyen korszak érdekel? Ki a legkedvesebb hősed?*

– Diákkoromban általában érdekelt Amerika története, aztán ez leszűkült Észak-Amerikára, azon belül főleg az 1861–1865-ös polgárháborúra. Nagynéném Amerikában, Virginiában él, s 1978 nyarán Attila unokatestvéremmel együtt hat hétre meghívott magukhoz. Amikor kimentünk, megkérdezte, mit szeretnének látni. Az unokatestvérem azt mondta, hogy a Niagarát. Én meg elkezdtem sorolni a függetlenségi és a polgárháború csatáit: Yorktown, Harpers Ferry, Bull Run, Fredericksburg, Chancellorsville, Gettysburg, Ap-

pomattox... Szegény rokonaim azóta is emlegetik, hogy minden fűszálat megvizsgáltam a csatatereken – én meg úgy éreztem, hogy nem hagynak rendesen körülnézni. Megdöbbenő volt látni, hogy a hozzánk képest „történelem nélküli” Amerikában mennyire ápolják a történelmi emlékeket. Gettysburgban, a polgárháború döntő csatájának helyszínén több mint kétezzer (!) emlékmű van a csatátereken – nálunk összesen nincs ennyi Kossuth-, Petőfi- és honvédszobor. Ha van kedves hősem, az talán Ulysses Simpson Grant, az északi főparancsnok, és hát természetesen Abraham Lincoln, aki szerintem az Egyesült Államok Kossuthja volt.

– *Könyveket diákkorod óta gyűjtesz, de komoly a metszetgyűjteményed is. Van hol tárolni őket, vagy már szelektálsz? S ha igen, milyen elvek szerint?*

– A lakás nincs gumiból... A metszetek nagy előnye, hogy laposak és vékonyak, ellentétben a könyvekkel. De igazából egyikről sem szívesen mondom le, s mindig reménykedem, hogy egyszer lesz egy akkora lakásom, ahol minden könyvemet kitehetem a polcra. A könyveknél ma már inkább csak a saját korszakomat gyűjtöm, s az internetes oldalaknak köszönhetően rengeteg idegen nyelvű, az 1849–67 közötti időszakban megjelent munkát sikerült begyűjtenem. Egyszer egy amerikai antikváriumból sikerült megvennem Szemere Bertalannak, a második független magyar miniszterelnöknek egy 1860-ban angolul megjelent művét Magyarország 1849–60 közötti történetéről. Nem figyeltem oda a leírásra, s nem értettem, hogy miért olyan drága. Aztán amikor megjött a kötet, kiderült, hogy

egyrészt dedikált, másrészt bele van kötve Szemere egy levele a címzetthez, egy ír politikushoz, amelyben azt fejtegeti, hogy egy szintén elnyomott nép tagjaként nyilván érteni fogja a könyv mondanivalóját. De az amerikai antikvárius is írt egy kedves levelet nekem, amelyben kifejezte örömét afölött, hogy a könyv visszakérül oda, ahol született, és ahol értékelik. A metszetek esetében szintén az 1825–67 közötti időszakot, hangsúlyosan 1848–49-et gyűjtöm, de emellett a Székesfehérvárt ábrázoló XVII–XIX. századi metszetekből is van egy húsz-huszonöt darabos gyűjteményem. 1848–49-ből van néhány olyan darabom, amelyek országos szinten is egyediek: sem a Magyar Nemzeti Múzeum, sem a Hadtörténelmi Múzeum gyűjteményében nincs belőlük. Dobák Géza barátommal, aki komoly kéziratgyűjteménnyel rendelkezik, már vagy egy tucat közös kiállítást rendeztünk; bár némi irigykedéssel kell megvallanom, hogy az ő kéziratgyűjteménye minőségileg jobb, mint az én metszet- és litográfia-gyűjteményem.

– *Két fiad van: Vince és Artúr. Őket érdekli a történelem?*

– Vince fiam, aki az isaszegi csata évnapján, április 6-án, a saját neve között (5-én van Vince, 7-én Hermann) született, szereti a történelmet; többször el is jött egy-egy előadásomra, s például szóvá tette, hogyha szerinte túl „lazán” fogalmaztam (például „vén hülyének” neveztem Dembińskit). Artúr fiam egyszer bevallotta, hogy nagyon büszke rám, amikor a tévében lát; de annyira azért nem érdekli, amivel foglalkozom – ugyanakkor mostanság falja a történelmi regényeket, s nemrég azt mondta: szereti a szabadságharc

történetét is. Szóval „nincs még veszve Lengyelország...”

– Azon kivételezett vagyok, akinek megvan első (és egyetlen) versesköteted. Írsz még verseket? Vagy ami harminc-harmincöt évvel ezelőtt a líra volt, az ma már a tudomány?

– Még gimnazistaként kezdtem verseket írni, s 1981-ben engem is behívtak a diákírók, diákköltők sárvári találkozására. Ott Papp Márió értékelte a költeményeimet. „Van bennük önirónia, de sok az üresjárat, és nem őszinték” – mondta. Ez nagyjából annyit jelentett, hogy inkább talán díszműáru-terjesztéssel foglalkozzam, mint a Pampák Vad Bikája a Fülig Jimmyvel való találkozás után... De én nem értettem a szóból. 1984-ben a KISZ KB Egyetemi és Főiskolai Tanácsa által hirdetett pályázatra adtam be két tucat verset, s 1986-ban Tamási Orosz János szerkesztésében jelent meg egy antológia *Átfordult idő* címen, amelybe az én verseim egy része is bekerült; szóval nem önálló kötet volt. Minden egyes szerzői ciklus elé egy-egy jeles költő írt ajánlást; az enyém elé Hunyadi István, aki – szerintem erős túlzással – „máris jelentős költőnek” nevezett. (Tamási Orosz János egy négy szemközti beszélgetésben jóval kritikussabb volt. „Nem átérés, hanem beleérés” – mondta az egyik versciklusomról.) A többi szerző közül tudomásom szerint Darvasi László az egyetlen, aki meghatározó irodalmi jelentőségre tett szert. (Ha én vagyok figyelmetlen, elnézést kérek a többiektől.) Ami érdekes, hogy írtam benne egy 1849-es ciklust *Tizenkét tétel a fegyverletételről* címmel, de ezekből csak kilenc került be a kötetbe, mert hármát a szerkesztő politikailag kényesnek ítélte – mondván,

Urbán Aladárral

hogy 1956-os allúzióik vannak. (A mulatságos az, hogy amikor írtam őket, erre nem gondoltam; szóval úgy mondogattam oda a rendszernek, hogy észre sem vettem). Ezek – Elek Tibor barátomnak köszönhetően – egy debreceni egyetemi lapban jelentek meg. Ezzel aztán nagyjából véget is ért a költői pályafutásom. Némi önkritikával azt mondhatom: úgy jártam a verseimmel, mint Csathó Kálmán szerint Gyulai Pál, aki azért kezdte írni a *Romhányit*, hogy megdicsérhesse benne Görgeit, s amikor idáig eljutott, félbehagyta az egészet. Azóta is írok persze verseket, de ezek jobbra születésnap vagy esküvői köszöntők, s inkább mondanám őket rímfaragásnak, mint költészetnek. Bár ez sem kockázatmentes: az egyik ilyen köszöntő miatt egy volt munkatársam feljelentett a korábbi főnökömnél, mondván, hogy rajta gúnyolódtam... Szóval maradok inkább a tudománynál – abban szerintem elég jó vagyok, s van néhány (vagy száz körüli) olyan téma, amelyet

meg szeretnék írni, az időm pedig nekem is fogy. Némi nagyképűséggel azt mondhatom, hogy a magyar irodalom nem sokat veszített bennem, történészként azonban egyes témákról jelenleg én tudok a legtöbbet, s kutya kötelességem megírni őket. Kedves közös barátunk és mesterünk, Katona Tamás írta azt az aradi vértanúkról szóló kötetek bevezetőjében, hogy a vértanúk emlékét illetően a magyar nemzetnek nincsen sok dicsekednivalója. Úgy vélem, hogy ha valaki történészként egy olyan korszakkal foglalkozik, mint jómagam, annak bizonyos erkölcsi kötelességei is vannak a múlt olyan szereplőivel szemben, mint a szabadságharc katonái vagy politikusai. Ezek az emberek az életüket áldozták vagy kockáztatták az ügyért, a túlélők sokszor egzisztenciálisan is tönkrementek – a legkevesebb, amit utólag megérdemelnek, hogy megörökítjük a tevékenységüket. Ezt próbálok tenni magam is.

Kovács István